

XX. YÜZYILA GİRERKEN TÜRK DÜNYASI ve İSMAİL GASPIRALI

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Toksoy

Makalemizin ana konusunu oluşturan İsmail Gaspiralı'nın yurdu olan Kırım, görüldüğü gibi eski tarihlerden beri Türklüğün yerleştiği bir saha olmuştur. Çünkü, Hazar Denizi'nin kuzeyini takip ederek Karadeniz'in kuzeyine gelen Türk boyları, bu coğrafyada yerleşerek devletlerinin çekirdeğini atmışlar ve buradan Avrupa'ya doğru akınlara başlamışlardır. Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Sabarlar, Kumanlar (Kıpçaklar), Peçenekler ve Uzlar bu coğrafyada at koşturup kurultaylar düzenlemişler ve güçlü siyasî teşekküller oluşturmuşlardır. Öyle ki, Kıpçak boylarının burada yerleşmesinden sonra bu coğrafyanın adı Deşt-i Kıpçak olmuştur. Bu Türk boylarından sonra cihan fatihi Cengiz (Çingiz) de Deşt-i Kıpçak bölgesine hâkim olmuş ve onun oğlu Coçi (Cuci)'nin torunları Altın Orda Hanlığı'nı kurmuşlardır. Altın Orda Hanlığı ise yine bir cihan fatihi olan Emir Timur tarafından yıkılmıştır. Kırım ve Kazan Hanlıkları, bu devletin siyasî mirasçıları olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Bu dönemlerde Türklük Anadolu coğrafyasında da bazı faaliyetler içindeydi. XI. yüzyıl başlarında Oğuz boyları yeni bir yurt bulmak amacıyla Anadolu'nun kapılarına dayanmışlar, 1018 Çağrı Bey'in Anadolu akınından 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar âdeta Anadolu'yu keşfetmişler, bu tarihte Bizans İmparatorluğu'na son ve öldürücü darbeyi vurmuşlar, sonra da Anadolu'yu vatanlaştırmışlardır. Doğu Anadolu'da kurulan Türk devletlerinden başka 1078'de Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Bu Türk devletinin 1243 Köseadağ Savaşı'nda aldığı yenilgiden sonra zayıflaması üzerine Anadolu'da çeşitli beylikler kurulmuş ve sonuçta Osmanlı Beyliği diğer beylikleri hâkimiyeti altına aldıktan sonra Anadolu'da millî birliği sağlamış, Fatih Sultan Mehmed zamanında dünyanın en büyük siyasî teşekkülü olmuştur.

İşte bu tarihlerde Anadolu Türklüğü ile Deşt-i Kıpçak Türklüğü birleşmiş ve Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Bu birliktelik 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Yapılan anlaşma ile Osmanlı himayesinden çıkarılan Kırım'ın yaşaması, en büyük düşmanı Rusya'nın insafına bırakılmıştır. Çok geçmeden 1783'de Kırım Hanlığı, Rusya tarafından işgal edilmiştir. 1784'de de, işgal edilen bu Türk yurdu "Novorossiyk" eyaletine bağlanmıştır.

Kırım'ı işgal ederek topraklarına katan II. Katerina, bu tarihten iki asır önce Kazan Hanlığı ile Başkurtların ülkesini zalim bir katliâmla ele geçiren Korkunç İvan'dan daha dikkatli ve daha liberal bir politika gütmüştür. Ayrıca o, Kırımlıları siyasî yönden tamamen asimile etme fikrini desteklemediği gibi aynı zamanda Ortodoks kilisesinin de bu bölgede herhangi bir misyonerlik hareketi yapmasına müsaade etmemiştir. Bahçesaray müftüsü ve diğer din adamları, Rus hükûmetinin kontrolü altına alınarak bunlardan Bahçesaray müftüsü, 1784 yılında Türk toplumunun dinî lideri olarak resmen tanındı. II. Katerina, vakıf mallarının büyük kısmına da el koymayarak gelirlerini din adamlarına bıraktı. II. Katerina bütün bunları yapmakla din adamlarını muhafazakâr ve Rusya'yı elinde bulunduran Romanof sülâlesine bağlı, kendi menfaatlerine zarar getirmesi muhtemel olan her türlü reforma karşı çıkan bir topluluk hâline dönüştürdü.

Rus Çarıçesi, Kırım Tatar asillerine de-kısa ömürlü olmakla beraber-aynı yumuşak politikayı uyguladı. Fakat her ne kadar, Tatar asillerine eşit haklar vermiş gibi gözüküyorsa da

gözdelerine ve Rus subaylarına ülkenin kuzeyinde, merkez kısmında ve güneydeki sahil kesimlerinde geniş araziler tahsis etti. Böylece Kırım'daki cemiyet ve kültür hayatı büyük bir tehdit ile karşı karşıya kaldı. Çünkü Kırım'a, Rusya'nın değişik bölgelerinden -başta Ruslar olmak üzere- Yunanlılar, Ermeniler, Moldavyalılar, Ukraynalı Kozaklar, Almanlar, Polonyalı Yahudiler (bunların arasında Türkler de vardır) ve Bulgarlar getirilip yerleştirildi. Hattâ daha ileri gidilerek Çar I. Aleksandr (1801-1825)'in zamanında Kırım'ın bir Yunan bölgesine çevrilmesi plânlandı. Çünkü Çar, klâsik Yunan eserlerinin hayranı idi. Onun emri ile yöneticiler, Kırım Hanlığı'na ait her türlü Türk-İslâm izini ortadan kaldırmaya girişti. 1802'de, başta Kırım olmak üzere Türkçe yer adlarının yerine Rusçaları konuldu: Kırım-Tavrida, Akmescit-Simferopol, Eski Kırım-Levkopol, Gözleve-Evpotoriya, Kefe-Feodosiya gibi.

Çok geçmeden Tatar asilleri de zenginliklerini kaybederek fakirleşti. Aslında yeni Rus politikasından ve uygulamasından en fazla sıkıntı çeken, Türk çiftçisi ve köylüsüydü. Böylece hanlığın düşmesiyle Türkiye'ye doğru göç hareketi başladı. En büyük göç dalgaları, 1785-1800, 1828-1829, 1860-1863 yılları arasında görüldü. Türklerin boşalttığı bölgeler, Rus kolonistleri tarafından dolduruldu. 1874-1875 yıllarında zor kullanarak askere alma ve Hristiyanlaştırma korkusuyla 60 bin Türk Kırım'ı terk etti. 1891-1902'de ekonomik nedenlerle Türkler, bir kez daha göçe zorlandılar. XX. yüzyılın başlarına kadar Türkiye'ye göç eden Kırmımlı Türklerin sayısı 1.200.000'dir. Rusların bütün bu baskı ve zulümlerine rağmen, Kırım Türkü tamamen yok edilememiştir.

XIX. Yüzyılda Türk Dünyası

Osmanlı Devleti de Rusya da, politik ve kültürel olarak XIX. asırda, özellikle bu asrın ikinci yarısında ve XX. asrın başlarında büyük değişikliklere uğradı.

Osmanlı Devleti'nde Türkçülük, yakın tarihimizde siyasî bir temele oturmadan önce, diğer akımlarda benzerine rastlamadığımız bir şekilde ilhamını ilmî çalışmalardan almıştır. Türklük ve Türkçülük şuuru, ilk ilhamını bu ilmî çalışmalara borçlu olmakla beraber, Türkçülüğü bir fikir akımı olarak ortaya çıkaran saik, hiç şüphesiz devrin sosyal ve siyasal şartlarıdır. Esasında Osmanlılık şuurunun ve Osmanlılık akımının devletin çöküşünü durduramadığı anlaşılınca, İslâmcılık ve Türkçülük Osmanlı aydınları için yeni ufuklar vaadeden ideolojiler olarak görüldü.

XVIII. yüzyıldan itibaren, müstakil bir disiplin olarak beliren Türkoloji, Osmanlı aydınlarına o güne kadar fark edemedikleri yeni bir vâkıayı haber vermiştir. Çin ve İslâm kaynakları üzerinde çalışarak İslâm'dan önceki Doğu Türklüğü hakkında yeni bilgiler ve yeni görüşler üreten türkologlar, Türk tarihinin unutulmuş ve Osmanlı Devleti'nin siyaseti gereğince reddedilmiş kısmına aydınlık getirmişlerdir. Avrupa'ya tahsile giden Türk gençleri ve bir kısım Polonyalı mülteciler bu bilgileri Osmanlı coğrafyasına taşıyan başlıca iki kanal olmuşlardır. Böylece batılı türkologların eserleri Türk kamuoyuna ulaşabilmiştir.

1876 yılında Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ilân edilince, tüm vatandaşlar milliyet, ırk ve dinlerine bakılmaksızın eşit sayılmışlardır. Bir kişi için en önemlisi Osmanlı olmak, yani padişaha sadık olmaktı. Fakat Osmanlı olmak yeterli olmadı ve Hristiyan halkların merkezkaç arzuları durdurulamadı. Çünkü bunlar canlarını feda etmek pahasına, kendilerini millî hareketlere adanmışlardı. Osmanlılık fikrinin iflâsı, Osmanlıları, temelinde dinî bir birlik düşüncesinin yattığı İslâmcılığa yakınlaşmaya sevk etmiştir. Padişah II. Abdulhamid Han da bu fikrin savunucuları arasında yer almıştır. 1908 yılında meşrutiyeti yeni baştan tesis etme emeli içindeki Jön Türkler, Osmanlılık fikrini yeniden oluşturmaya çalışmışlarsa da bu

slogan Hristiyanların kendi kaderlerini bizzat tayin etme arzularını kıramamıştır. 1912 Balkan Savaşı yenilgisinde bu durum daha da açıklıkla görülmüştür. Devlete bağlı Müslüman halkların da millî duyguları depreşmiştir. Müslümanlardaki bu fikrî hareketin sonucu I. Dünya Savaşı'nda görülmüştür.

Bu zor devirde Türkçülük ideolojisi politik bir sistem olarak ön plâna çıkmaya başladı. Osmanlı Devleti'ndeki Türkçülük (Osmanlı Türklerinin Türkçülüğü) politik bir doktrin olarak, devleti millî düşünce yoluyla sağlamlaştırmayı ve Osmanlı Türklerinin millî bilincini yükseltmeyi amaçlamaktaydı. Bu tür hareketler daha ileriki yıllarda millî bir Türk devletinin kurulmasına yardımcı oldu.

Rusya'da Türkçülüğün ortaya çıkışı ise, Türk boylarının birliğini ve gelecekte ilerlemelerini sağlamak gayesiyle Rusya hudutları içinde kültürel alanda nisbî bir özerklik kazanmak için yapılan mücadelede, bu halkların birliği fikrine fazlaca bağlıydı. Bu birleşme, Türk boylarının hayatî bir ihtiyacıydı ve bundan dolayı Türkçülük düşüncesi en büyük ilgiyi Rusya Türkleri arasında görmüştür. Denilebilir ki, Türkistan Türklerindeki Türkçülük, bir bakıma Panislâvizme tepki olarak doğmuştur.

İSMAİL GASPIRALI

İsmail Gaspıralı'nın babası, 1810 yılında Kırım'ın sahil kısmında bulunan Gaspıra köyünde dünyaya gelen Mustafa Ağadır. Babası, 1844-45 yıllarında Kafkasya genel valiliği yapacak olan Prens Varantsof'un himayesine girmiş ve Odesa'da Rişelyö Lisesine gönderilmiştir. Daha sonra da tercüman olarak prensin hizmetinde bulunmuştur. 1848 yılında görevinden istifa etmiş ve Kırım'a dönmüştür. 1845 yılında evlenmiş, fakat hanımının ölmesi üzerine 1849'da ikinci evliliğini yapmıştır. Bu evlilikten, ailenin ilk çocuğu olan İsmail dünyaya gelmiştir. Babasının Gaspıra köyünden olması sebebiyle İsmail Bey'e, Gaspıralı lâkabı verilmiştir.

İsmail Bey, alfabeyi Bahçesaray'da, Zincirli Medrese'de Hacı İsmail Efendi adlı bir muallimden öğrendi. On yaşlarında iken Akmesic'teki Rus okuluna gönderildi. Akmesic'te iki yıl okuduktan sonra Vorononej şehrindeki askerî okula, buradan da Moskova Askerî Okuluna giderek öğrenimine devam etmiştir. İsmail Gaspıralı, buradaki öğrenimini tamamlayamadı. Okulu bırakmasındaki en büyük sebep, bu sıralarda Moskova'da hüküm süren İslâv milliyetçiliği olmuştur. Moskova, bilhassa bu devirde İslâvcılığın, müfrit Rusçuluğun merkezi idi. Türk düşmanlığını gaye edinen İslâvcılık, Türklere karşı dinî, millî, kuvvetli bir taassup cereyanını canlandırıyor.

Rusların taşkın Türk düşmanlıkları bu okulda okuyan Türk çocuklarının ruhlarında derin izler bırakmıştır ki, 1867'de İsmail Gaspıralı ve arkadaşı Mustafa Mirza, okulun altıncı sınıfında okurken yaz tatilini Kırım'da geçirmektense -bu sıralarda Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Girit'te- asilere karşı savaşmak için Türkiye'ye gitmeye karar vermişlerdir. Ancak bu olay sonuçsuz kalmıştır.

Bu olaydan sonra İsmail Bey okuduğu okula dönmedi, 1868'de henüz 17 yaşında iken 400 ruble maaşla, alfabeyi öğrendiği Zincirli Medrese'de Rusça muallimliğe tayin edildi. 1869 yılında 600 ruble maaş aldığı Yalta'da Dereköy mektebinde öğretmenliği devam ettirdi. Burada iki sene çalıştıktan sonra tekrar eski okuluna (Zincirli Medrese'ye) döndü. Ayrıca Türkçe dersler de vermeye başladı. Fakat bu arada bazı problemler ortaya çıktı. Onun

medresede tatbik edilen eski usulü tenkit etmesi, kendisine karşı düşmanlık uyandırdı. Bundan sonra medresedeki görevini terk etmek zorunda kaldı.

İsmail Bey, 1871'de tekrar Türkiye'ye giderek Türk subayı olmayı düşünmüştür. Ancak yarıda kalan tahsili ile subay olmanın zor olduğunu kabul ederek, Rusya haricindeki dünyayı da öğrenip malûmatını ve görüş ufkunu genişletmek duygusu ile tahsilini tamamlamak, ayrıca Fransızca'yı öğrenmek için Paris'e gitmeye karar verdi. Nihayet Avrupa'ya gidip üç yıl Paris'te kaldı. Burada hem doğu milletlerinin temsilcileriyle temas kurdu ve hem de batı medeniyetinin temellerini araştırdı. 1874 yılında İstanbul'a gelerek Türk subayı olmanın yollarını araştırdı. Fakat Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Türklük için çırpınan Kırımlı Türk gencinin duygularını değil, Rus sefiri İgnatief'in sözlerini dinlemiştir. Böylece onun hayâlleri bir kere daha sonuçsuz kalmıştır. Bu olumsuzluk İsmail Beyi küstürmemiş, bilakis o, Türklüğün kurtuluşu için mücadeleye devam etmiştir. İstanbul'da amcasının yanında bir sene kalarak Osmanlı Devleti'nin idaresini, milletin iktisadî ve içtimâî meselelerini yakından incelemiştir. Yaptığı araştırmalarda, devleti idare edenlerin Türklüğü fazla düşünmediğini, yabancıların Türkiye'nin zenginliklerini sömürmekle meşgul olduğunu ve milletin eğitim ve öğretim sahasında çok geri kaldığını gözlemlemiştir.

1875 yılında Kırım'a dönen İsmail Bey, Rusya Müslümanlarının durumunu etraflıca öğrenmekle meşgul oldu. 1879'da bir gazete çıkarma teşebbüsünde bulundu ise de müsaade alamadı. Bu dönemde yaptığı araştırmaların, onun mücadele hayatında ne kadar ve hangi istikametlerde tesir ettiğini, gençlik yıllarını "Danyal Bey" adı altında anlatan ve 1906'da Tercüman gazetesinde yayınladığı "Gündoğdu" adlı hikâyesinde görmek mümkündür; "Milletin hâline âşina olmadan millete hizmetin mümkün olamayacağını anlayan Danyal Bey, bu hususta ilmini ve marifetini artırmaya karar verip, milletin arasına atıldı. Köy düğünlerinde, derviş ve ulema meclislerinde, beylerin ve ağaların ziyafetlerinde, medrese hücrelerinde vesair her türlü içtimada bulunup, az söyleyip çok dinleyip bir kaç sene amelî dersler aldı. Her zümrenin iyi yönlerini ve uygunsuz hâllerini görüp öğrenmiş, millî zaafın neden ibaret ve milletin neye muhtaç olduğunu anlamıştı..."

Bu makaleden anlaşılacağı üzere, İsmail Beyin, ilgisizlikten, cehalet uykusuna dalmış Türklüğü uyandırmak, hattâ ayağa kaldırmak gibi yüksek ve sağlam emelleri olduğunu, bu maksatla da milletin her zümresini araştırmaya çalıştığını görüyoruz.

İsmail Gaspıralı'nın Dil ve Kültür Birliği Mücadelesi

İsmail Gaspıralı, 1874 yılında İstanbul'a geldiği sıralarda onun dikkatini çeken en önemli meselelerden birisi Türk dili üzerinde yapılan tartışmalar olmuştur. Esasında Tanzimat'ın ilânı ile başlayan, özellikle 1860'lı ve 1870'li yıllarda Osmanlı aydınları arasında uzun tartışmalara sahne olan dil meselesi Gaspıralı'yı özellikle etkilemiştir. İşte bu sıralarda tanıştığı Şemseddin Sami, Ahmet Midhat, Mehmet Emin ve Necip Âsım gibi Osmanlı aydınlarıyla dostluğunu daha da geliştirmiş ve ömrünün sonuna kadar da devam ettirmiştir. Bilahare pek çok kişinin de katılacağı bu Türk aydınlarına göre, Türklerin kültür sahasında kalkınabilmesi için Türkçenin millî dil olarak mutlaka geliştirilmesi gerekiyordu.

XIX. asırdaki gelişmeler, Osmanlı aydınlarını, devletin esas unsuru olan Türklüğün korunmasına yöneltmişti. Muhakkak ki, bu yönelişin içinde Türk dilini ve milletini düşünmek ve araştırmak ayrı bir önem kazanmıştır. Bu akımın ilk öncüleri olan Şinasi Efendi ile Ziya Paşa, "Osmanlılık" ve "Osmanlı dili" terimlerini Türkçülük ve Türk dili karşılığında ele alıp kullanmışlardır. Nitekim Ziya Paşa, yazdığı "şiir ve inşa" makalesinde Osmanlı kelimesini

Türk karşılığında kullanmış ve eski Osmanlı edip ve şairlerinin kullandıkları Arapça ve Farsça ağırlıklı dili tenkit ederek şunları söylemiştir; "Hayır, bunların hiç biri Osmanlı şiiri değildir.... Acaba bizim milletimizin, yani Türk milletinin bir dili ve şiiri var mıdır?"

Dilde Türkçülüğü ortaya atan Ziya Paşa'dan sonra Türk aydınları dil araştırmalarına ağırlık vermişlerdir. Bunun öncülüğünü yapan ise Ahmet Vefik Paşa olmuştur. Ahmet Vefik Paşa, hem Osmanlı ve hem de diğer Türk lehçelerinin öğrenilmesini, araştırılıp geliştirilmesini savunmuştur. Aynı zamanda o, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Türk" adlı eserini Çağatay lehçesinden Türkiye Türkçesine çevirerek bütün dikkatleri Türklerin ortak tarih ve kültürüne çekmiştir.

1870-1880 yılları arasında Türk dili ve Türk tarihi çalışmaları yepyeni bir safhaya girmiştir. Bu dönemde askerî okullar için Türk dili ve tarihi ders kitapları yazan Süleyman Paşa, açık ve sade bir Türkçe kullanarak dilimizin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarılabilceğini göstermiştir.

Buharalı bir Özbek Türkü olan ve İstanbul'a yerleşen Şeyh Süleyman Efendi ise yazdığı "Lügât-ı Çağatay" (Çağatay Sözlüğü) ve "Türkî-i Osmanî" (Osmanlı Türkçesi) adlı eserler ile Türkistan Türklerinin ve Osmanlı'nın aynı milletin evlâtları ve dillerinin de bir olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, "Kıyas-ı Enbiya" ve "Tarih-i Cevdet" adlı meşhur tarih kitapları ile dilde Türkçülüğe, Türklüğe ve Türk soyuna hizmet eden, bir müellif olmuştur. O, Osmanlı Devleti'nin batı siyasetini tenkit ederek "Avrupa fetihleriyle uğraşmaktansa Kazan ve Ejderhan (Astrahan) hanlıklarının alınıp korunması, yüce devletimiz için daha yararlı olurdu. Çünkü Kafkas, Ejderhan ve Kazan halkı ile yakınlık, soy birliği ve çoğu din ve mezhep birliğimiz bulunuyor. Bu yüzden onlar Osmanlıya katılırlardı. Bu durumda onlar da Kırım gibi Osmanlı eyaletleri arasına girerlerdi. Kazan ve Ejderhan büyük Tataristan taraflarında dahi Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti yürürlükte kalırdı". demiştir.

Osmanlı Türkiye'sindeki dil birliği ve fikir birliği tartışmalarını iyi etüd eden ve heyecanla benimseyen İsmail Gaspıralı Bey, Bahçesaray'a dönüşünde Kırım Türkçesine de aynı usulü, yani sade ve basit dil kullanma yolunu tatbik etmeye başlamıştır. Kısa zamanda bu husustaki fikirlerini geliştiren İsmail Bey, bütün Türk dünyasının anlayabileceği bir dil geliştirmenin ne kadar hayatî bir önemi haiz olduğunu görerek buna göre çalışmalarını başlatmıştır. İsmail Bey'e göre öyle bir dil kullanılmalıydı ki, konuşulduğu ve yazıldığı zaman İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Doğu Türkistan'daki çoban anlayabilirdi.

Gaspıralı'nın, Türk milleti için bu umumî dili gerçekleştirmek maksadıyla şu esaslara dikkat ettiğini görüyoruz:

- a) Yaşayan Türk lehçelerinin mahallî kelimeleri, Osmanlı Türkçesinin en gelişmiş şekli olan İstanbul şivesine uydurularak kullanılmalıdır.
- b) Mümkün mertebe yabancı dil ve kaideler Türkçeden çıkarılmalıdır.
- c) Okur-yazarlar tarafından anlaşılmayan Arapça ve Farsça tabirler tasfiye edilmelidir.

Gaspıralı, bu fikir ve prensiplerini, Tercüman gazetesi başta olmak üzere, yazı yazdığı bütün dergilerde titizlikle uygulamıştır. Onun bu gayreti Türk dünyasındaki bütün

mesdekdaşları tarafından takdirle karşılanmıştır. İsmail Gaspıralı Bey'in, Türkçenin, bütün Türk dünyasında kullanılabilir lisan hâline gelmesi için verdiği bu sessiz ve asil mücadele son derece başarılı olmuştur. Çünkü onun çıkardığı Tercüman gazetesinde kullandığı sade Türkçe, gazetenin ulaştığı her yerde (Kazan'da, Doğu Türkistan'da, Azerbaycan'da, Osmanlı Türkiyesinde yaşayan) bütün Türkler tarafından anlaşılan bir dil hâline gelmiştir. Ziya Gökalp, onun çıkardığı Tercüman gazetesini hakkında şunları söylemektedir; "Tercüman gazetesini, Kuzey Türkleri olduğu kadar, Doğu Türkleri ile Batı Türkleri de anlardı. Bu gazete, bütün Türklerin aynı dilde birleşmelerinin mümkün olabileceğinin canlı bir delilidir".

İsmail Bey'in hayatı incelendiğinde, başlangıç yıllarında Türk dünyasında dil birliğinin sağlanması için neler yapılması lâzım geldiğini açıkça söylemekten çekindiği görülmüştür. Ancak 1905 yılında Rusya'da başlayan siyasî ve içtimâî gelişmeler, onu ve arkadaşlarını daha açık ve aktif mücadeleye sevk etmiştir. 1905 yılındaki meşrutî hareketle kurulan Rusya Devlet Duması'nda Türklere de temsil hakkı verilmiştir. Türkler bu hakkı en iyi bir şekilde kullanıp mümkün olduğu kadar çok sayıda temsilciyi Duma'ya sokmaya muvaffak olmuşlardı.

1905 yılının Ağustos ayında bir araya gelen Gaspıralı İsmail Bey, Topçubaşı Ali Merdan Bey ve Yusuf Akçura Bey, "Rusya Müslümanları İttifakı"nı kurarak, Türklerin haklarını Duma'da nasıl savunmak gerektiği hususunda çalışmalarına başladı. Nitekim İsmail Bey, kurulan bu ittifakın kongresinde dil birliği hakkında şu teklifi yaptı. "Umumen Türklerin aslı nesli birdir. Zaman ve mekân ihtilâfıyla şive ve âdetlerimize ihtilâf peyda olmuştur. Bu ihtilâf, birbirimizi anlayamayacak dereceye gelmiştir. Bundan sonra okullarımızı edebî dili bir olan hizmet edecek hâle getirmek lâzımdır. Kongrenin mektep ve medrese komisyonu tarafından hazırlanmış olan lâyihasında ilkokullarımız için dört sene süren öğretim tayin olunmuştur. Bunun üç senesinde sadece mahallî şive ile öğrenim icra edilip, son senesinde umumî Türk lisanı ile yazılmış kitaplar okutulmalıdır. Bu sayede yavaş yavaş muhtelif şive ve lehçeler birleşmiş olur."

İsmail Bey'in Eğitimde Yeni Metod Görüşü:

İsmail Gaspıralı Beyin en başarılı olduğu hususlardan birisi de eğitim konusudur ki, yeni metotla eğitim programı dolayısıyla en fazla tepkiyi muhafazakâr Müslüman topluluklarından görmüştür. 1881'de yayınladığı eserinde medreselerde reform meselesini dile getirmiş olmakla birlikte mekteplerle ilgili herhangi bir şey yazmamıştır. Ancak buna rağmen o, eğitimde reform meselesinin ilkokuldan başlatılması gerektiğini iyi bir şekilde tespit etmiş ve bu yönde faaliyete girişmiştir.

İsmail Bey mektepte reform yapılması konusunda niçin bu kadar ısrarla durduğunu şöyle izah etmektedir; "1881 yılında topladığım malûmata göre Rusya Türklerinde on altı bin küsür mahalle mektebi, iki yüz on dört medrese mevcut olup, bu on altı bin mektepte, yarım milyon Türk çocuğunun beşer sene ömürleri çürütüldüğü hâlde onlara beş satır Türkçe okuyup yazma bile öğretilmediğini ve ancak Kuran okuma ve namaz duaları öğretilmekle yetinildiğini gördüm. Bu mahalle mektepleri, sırf dinî addolunduklarından dolayı resmen dinî idarelerin (İdare-i Şer'iyye) nezaretinde, hakikatte ise hiç kimsenin nezaretinde bulunmuyorlardı."

Aynı şekilde Gaspıralı, "Terakkî ve Maarif" adlı makalesinde, eğitimin önemi konusunda şunlara yer vermektedir; "İnsanoğlu hakikati ve saadeti hiç bulamaz, velâkin bu hakikat ve saadet yolunda yürümeye yardımcı bir şey vardır. Bu, karanlıkta fenere benzer, buna maarif, bilgi denir. Maarif insanın fikrini çok eder, aklını keskin eder, zekâsını çoğaltır."

İsmail Gaspıralı Beyin 1884'te Bahçesaray'da Kaymazağa Mahallesinde açtığı birinci mektebinde, ilk yıl dokuz veya on iki öğrenci bulunuyordu. Eğitim işleri için de Bekir Efendi adlı bir öğretmen tayin edilmişti. Bu muallimi (öğretmeni) bizzat Gaspıralı tayin etmişti. Sonuçta öğrenciler ilk yılda günde dört saat olmak üzere kırk beş gün eğitim gördüler. Gaspıralı'nın iddiasına göre, bu süre okuma ve yazmanın öğelerini öğretmek için kâfi idi. Belirlenen kırk beş günlük süre bitince İsmail Bey, halka yeni metodu benimsetmek ve Usûl-u Cedid'e ilgi uyandırmak için öğrencileri halkın önünde imtihandan geçirdi. Öğrenciler, daha önce görmedikleri bir kitaptan bir bölüm okuyacaklar ve okunanı yazacaklardı. Böylece öğrencilerin eski metotla eğitim görenlerin yıllarca öğrenemedikleri okuma yazmayı, yeni metotla kırkbeş gün gibi kısa sürede öğrendikleri ispatlanacaktı. Öğrencilerin yapılan sınavda başarılı olmaları, halkta bu eğitim usûlüne ilgi uyandırdı. Kısa bir süre sonra, 1890 yılından itibaren her vilâyette iki veya üç usûl-u cedid okulu açıldı ve Türk dünyasında, I, Dünya Savaşı öncesinde bir uyanış başladı.

Rusların kasıtlı olarak çıkardıkları güçlükler yüzünden hayatı büyük sıkıntılar içinde geçen İsmail Gaspıralı Bey, şerefle yürüttüğü dil ve kültür birliği ülkü ve mücadelesini çok iyi bir seviyeye getirdikten sonra 11 Eylül 1914 yılında vefat etti.

Türk Dünyasının (Doğu Türkistan'dan Balkanlara, Kuzey Türklüğünden yani Tataristan ve Başkurdistan'dan Suriye Türklüğüne, Afganistan, İran ve Irak Türklüğünden Türkiye Türklerine kadar) millî bir uyanış hâlinde olduğu günümüzde, Türk milleti Gaspıralı'nın işaret ettiği "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" hedefini gerçekleştirdiğinde onun da ruhu şad olacak ve adı saygı ile anılmış olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- A. Zeki Velidî TOGAN, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981.
- A. Zeki Velidî TOGAN, Türklüğün Mukadderatı Üzerine, Yay. Hzl, Tuncer Baykara, İstanbul 1977.
- Bayram KODAMAN, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1993, C.XII, s. 62.
- Cafer Seydahmet KIRIMER, Gaspıralı İsmail Bey. Yay, Hzl. Ramazan Bakkal, İstanbul 1996.
- Ertuğrul YAMAN, A. Kemal BOLAÇ, Ahsen ESATO/LU, Türkiye'deki Türk Dünyası, Ankara 1998.
- Mehmet SARAY, Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği, İstanbul 1993.
- Mehmet SARAY, Atatürk ve Türk Dünyası, İstanbul 1988.
- Mustafa KESKİN, Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı, Ankara 1999.
- Nadir Devlet, İsmail Bey (Gaspıralı), Ankara 1988.
- Rafael Muhammeddin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul 1988.